

Opponensi vélemény
Heidl György „Csont az én csontomból.” A házasság misztériuma című
akadémiai doktori értekezéséről

1. Heidl György rövid Bevezetőjéből megtudjuk, hogy értekezése három részből áll. „Az első részben a férje helyett a halált vállaló Alkéstis történetének drámai, filozófiai és képzőművészeti értelmezései segítségével a halált legyőző hitvesi szeretet gondolatát és a házastársak síron túli összetartozásának reményét vizsgálom” (4). Ezt a tematikát *Admétos és Alkéstis* főcím alatt a következő négy fejezetben dolgozza ki: 1. *Alkéstis* (A mítosz, A dráma, Házasság és halál, A hitvesi szeretet; 5–13). 2. *A szerelmes Alkéstis* (A törvény – Palaiphatos, A természet – Musonius, A szerelem – Platón; 14–20). 3. *Szerelmesek az Alvilágban* (Euhodus és Metilia, Praetextatus és Paulina, Lea, az özvegy, Kötelékek; 21–28). 4. *A keresztény Alkéstis* (A Via Latina hypogeum, Alkéstis a sírkamrában, Héraklés és Krisztus, Házastársak reménye; 29–40).

A második rész tematikáját így összegezi a szerző a Bevezetőben: „A második részben a nyugati házasságteológia kialakulását, az egyházatyák vonatkozó munkásságát elemzem arra a kérdésre keresve a választ, hogy mit tudhatunk meg tőlük a házasságról mint időbeni, múlandó intézményről, és mit a feltámadott házastársak esetleges közös sorsáról, lehetséges összetartozásáról a remélt örök boldogságban” (4). E második rész *Ádám és Éva* főcím alatt a következő fejezeteket tartalmazza: 5. *Holtomiglan, holtodiglan?* (Házaspár arles-i szarkofágja, Házaspár vatikáni szarkofágja, Teremtés és újjáteremtés, Teológia képekben, Teológia szövegekben, Férfi és nő az üdvösség történetében; 41–60). Itt következik egy *Függelék* (amelyben a szerző a következő témákat tárgyalja: Hilarius Ádám alvásáról és Éva megalkotásáról, Szent Ambrus Ádám alvásáról és Éva megalkotásáról; 61–63). 6. *Biblikus alapok* (64–66). 7. *Alexandriai Kelemen* (A házasság jó: vita a gnosztikus és enkratita nézetekkel, A házasság céljai, Ádám, Éva és a bűneset, A teremtett javak eucharisztikus használata, Kritikai megjegyzések (67–75). 8. *Irenaeus* (Az ember szabadsága és autonómiája, Az ember eredeti állapota, Az ember végső állapota, Test és nemiség; 76–82). 9. *Tertullianus* (A házasság jó, A házasság rossz, Az enkratizmus diadala; 83–89). 10. *Egy sorsdöntő vita* (Jovianus tézisei, Jeromos válasza; 90–94). 11. *Ágoston* (A házasság javai és a szüzesség nagyobb java, Az életállapotok és a mennyei jutalmak hierarchiája, A vértanúság jelentősége, Test, halál, feltámadás (95–108).

A harmadik rész témáját így körvonalazza: „A harmadik részben áttekintem a modern katolikus házasságteológia fejlődését abból a szempontból, hogy mit tanít a hitvesi szeretetközösségről mint ‘nagy misztériumról’ eszkatológikus távlatban” (4). Ebben az utolsó részben az *Apa, anya, gyermek* főcím alatt a következő fejezeteket találjuk: 12. A házasság misztériumteológiájának kibontakozása (111–113). 13. Matthias Joseph Scheben (114–118). 14. Herbert Doms (119–123). 15. Dietrich von Hildebrand (124–126). 16. Tanítóhivatali megnyilatkozások (126–145). Végül következik a 17. fejezet Összefoglalás címen (146–154) és a disszertációt lezáró Könyvészeti adatok (155–171).

2. Heidl György a katolikus keresztény házasság misztériumát kutatva, az Admétos és Alkéstis mítoszából kiindulva meggyőzően láttatja, hogy Alkéstis válik a hitvesi szeretet és szerelem példaképévé a Kr. u. 4. században először a pogány, majd később a keresztény hitvestársak számára is. A sok világi és pogány papi funkciót betöltő Vettius Agorius Praetextatus és felesége Paulina negyven évig éltek együtt hűséges szeretetben. Szerelmükről tanúskodik a következő felirat:

„Vettius Agorius Praetextatus feleségének, Paulinának. Paulina! Lelki közösségünk a szemérmesség forrása, a szeretet köteléke, tiszta szerelem és égből adott hűség. E közösségre bíztam elmém rejtett titkait. Ajándéka ez az isteneknek, akik a hitvesi ágyat körülfonják barátai

és szemérmes kötelékekkel: az anya odaadásával, a feleség varázsával, a nővér kötelességtudásával, a lánygyermek szerénységével, és oly bizalommal, amely barátainkhoz fűz minket. Te az együtt töltött évek tapasztalatával, a megszentelés szövetségével, tartós, hű, tiszta egyetértéssel segíted, szereted, ékesíted és tiszteled férjedet.” (25–26). Van egy rekonstruált, tehát bizonytalan felirata is, amelyet így értelmeznek: „immár mindig velem leszel a mennyei lakóhelyen” (25).

Heidl György megjegyzi e szöveg után: „Praetextatus és felesége nem platonikus lelki egyesülést remél a halál után, hanem két személy valódi találkozását. ... Ők maguk sem két külön lélek közös életét élik, hanem egyetlen lelki sorsközösséget (*pectoris consortio*) alkotnak a földi és túlvilági életben egyaránt” (26).

„Boldog lennék, ha az istenek megadták volna nekem, hogy éljen még férjem, de boldog vagyok mégis, mivel tiéd vagyok, voltam – s leszek majd halálom után is.” Ezek a sorok mintegy összefoglalják férj és feleség legfőbb üzenetét: a házastársak nem önmaguké, hanem egymáséi, és hitvesi közösségük nem szűnik meg haláluk után sem” – állapítja meg Heidl György (26).

A *Keresztény Alkéstis* című 4. fejezetben ezt írja Heidl György: „1955-ben, lakóház építése során bukkantak rá a római Via Dino Compagni alatt arra a földalatti temetőegyüttesre (*hypogeum*), amely eleinte ‘Via Latina katakomba’ néven vált ismertté” (30). Itt falfestményeket találtak, például Héraklés és Athéné kézfogását. „Kézfogást, a szoros szövetség, barátság, fogadalom jelképét férfi és nő között leggyakrabban házasságkötési jeleneteken ábrázolták” (30). Az Alkéstis-történettel összefüggésben a gesztus megjelenik a funerális művészetben, de nem Héraklés és Athéné, hanem a halálból visszatérő Alkéstis és Admétos kézfogásaként. Egy faragott szarkofágfedélen (Palazzo Rinuccini, Firenze) Alkéstis jobbjaival a válla fölött hátratekintő Admétos bal kezét fogja. Mint láttuk, a Kr. u. 160–170 közé datálható Euhodus-szarkofágon (Museo Chiaramonti, Vatikán, inv. 1195) egyértelműen a házasságkötési szertartást idézi az, ahogyan Héraklés szinte vőfélyként készül egymásba fogni a halálból visszahozott Alkéstis és férje jobbát” (31–32).

E kép értelmezése nagy vitákat kavart. Azt általában elfogadták, „hogy az N sírkamra ikonográfiája valójában a hitvestársak, családtagok személyes reményét fejezi ki” (37). Az sem mellékes kérdés, hogy e remény és üzenet keresztény vagy pogány vallási összefüggésben fogalmazódik-e meg. Tény az, hogy Héraklés keresztény megítélése az első évszázadokban nem kedvező. Csakhogy Héraklés nemcsak a pogány Sámsont jelképezheti. A keresztények ugyanis már egészen korán Héraklésben Krisztus pogány előképét láthatták. (37). A 2. század közepén Justinos még óvatos, de határozott párhuzamot von Héraklés és Krisztus között. A 380-as években született ambrusi liturgikus himnuszban és ágostoni filozófiai dialógusban effajta óvatosságra már nincs szükség. A néhány évtizeddel korábban kifestett cubiculumok (sírkamrák) látogatói számára pedig magától értetődő gondolat Héraklés és Krisztus tetteinek összekapcsolása (38).

Végül jogosan jegyzi meg a szerző, „hogy ha a Via Latina N cubiculumának meghatározó képi üzenete szerint a házastársi szerelem legyőzi a halált, akkor vajon nem éppen e sajátos üzenet a magyarázata annak, hogy a görög mitológia, és nem a Biblia a képek forrása?” (39). Ezek után úgy érzem, helyes a szerző végkövetkeztetése: „A 4. század második felében nemhogy egy jól kidolgozott képi nyelv nem állt rendelkezésre a halálon túl is tartó hitvesi szerelem kifejezésére, hanem még a hitvesi szerelem keresztény teológiai értelmezésének pontos megfogalmazása is hiányzott” (39–40).

3. Az *Ádám és Éva* című második részt két ókeresztény szarkofág képeinek vizsgálatával indítja a szerző. A házaspár arles-i szarkofágja és a házaspár vatikáni szarkofágja nagy vitákat gerjesztett; először azt gondolták, hogy a szentháromságot ábrázolják, majd azt, hogy angyalokat. Heidl György szerint a vatikáni szarkofág teremtés-

jelenete – az arles-itól eltérően – egyértelműen azonosítható: Ádám alvását és Éva megalkotását látjuk. Éva megalkotása Ádamból az egész képsorozat kiindulópontja, jelentőségét kiemeli az alatta elhelyezett Mária a gyermekkel. A két kompozíció egyértelműen Pál apostol Ádám-Krisztus párhuzamát idézi meg (1Kor 15, 44-49). Éva és Ádám az isteni lehelet, a *pnoé*, valamint Isten Lelkének, a *pneumának* befogadói. A trónon a teremtő Krisztus ül, ő az a képmás, akinek hasonlatosságára Isten az embert megalkotta (53–55).

Mélyebb belátáshoz jutunk, ha a vatikáni szarkofág ikonográfiai programját az első emberpár teremtését kommentáló patrisztikus magyarázatok fényében vizsgáljuk. Az egyházatyák szerint Ádám teremtésekor prófétai erőt is kapott, isten ereje és lehelete által jövendőlt feleségéről (Ter 3,20) – mondja Alexandriai Kelemen *Stromata* 1, 21,135. Megjövendölte, hogy „a férfi elhagyja apját és anyját, és feleségéhez ragaszkodik, és a kettő egy test lesz (Ter 2, 24). Ádám próféciai beteljesültek Krisztusban és az Egyházban, és nap mint nap beteljesednek az egyes házasságokban (Antiókhiai Theophilos *Ad Autolycum*. 2, 28). Ha Ádám Krisztus előképe (Rom 5, 14), akkor Ádám elalvása Krisztus szenvedésének, illetve halálának előképe. Éva létrejötte pedig az egyház születésének előképe (Tertullianus *De anima* 43, 10). (56).

Az egyház kezdettől fogva úgy tekint az ember teremtésének bibliai leírására, mint előképre. Ádám megalkotásakor Isten a majdan megtestesülő Krisztusra tekint, Éva megalkotásakor a majd létrejövő Egyházra. Isten megalkotta a férfi és a női testet, és a férfi és a női test által alkotja majd újjá az embert: Jézus férfinak született egy asszonytól; vö. Ágoston *De fide et symbolo* .4,9: „A gondviselés mindkét nemet kitüntette, úgy a férfit, mint a nőit, s megmutatta, hogy Istennek nem csupán arra van gondja, akit fölvelt, hanem arra is, aki által fölvette, mert férfit hordozott és asszonytól született.”

„A házaspárok vatikáni és arles-i szarkofágjai arról az erős meggyőződésről tanúskodnak, hogy az elhunytak az egyház szentségi közösségében éltek életüket, újjászülettek a keresztségben, részesedtek az eucharishtiában, és így a halál már nem uralkodik rajuk, örök életük van” (59).

A Biblia és az egyházatyák témaköréből a legtöbb információt Alexandriai Kelemtől és kortársától, Irenaeustól kapjuk. Alexandriai Kelemen az ókeresztény kor más teológusaihoz képest kiegyensúlyozott álláspontot képvisel. Felfogását ezért szívesen illetik a proto-ortodox jelzővel. A különféle gnosztikus irányzatokkal és a Tatianos nevével fémjelzett *enkratita* felfogással szemben védelmezte a házasság intézményét (67). Irenaeusnak az emberi testtel kapcsolatos tanítása segít megérteni, mit jelent az ember nemisége, s hogy mi lehet a házasságnak mint a férfi és nő sajátos életállapotának önmagán túlmutató jelentősége. Gondolkodásának középpontjában a megtestesülés áll. Egyetlen bibliai szöveghely sem foglalja össze olyan tömören teológiai szemléletét, mint Pál apostol Ádám-Krisztus párhuzama: „Ádám, az első ember, élő lényé lett, az utolsó Ádám pedig éltető szellemé” (1 Kor 15, 45–50). (76) A nagy nyugati egyházatyák, Jeromos (90–94) és Ágoston az aszkézis és a szüzesség büvöletében éltek, ezért a házasság témaköre háttérbe szorult műveikben. Igaz, Ágoston élete vége felé már árnyaltabban vélekedett a házasságról. Például elismerte, hogy „A testi létezés, amely egyben férfiként vagy nőként való létezés, az ember legsajátosabb létezési módja, amely a feltámadásban nem szűnik meg, hanem kiteljesedik” – írja Heidl György (105).

4. Az *Apa, anya, gyermek* című harmadik főfejezetben a házasság misztériumteológiájának kibontakozását mutatja be a szerző. „A házasság misztériumteológiája arra alapozódik, hogy a férfi és a nő egymáshoz való viszonya önmagán túlmutatva tanúságot tesz bizonyos isteni ösképről.” „A házasság misztériumteológiája Krisztus és az Egyház egységének képmása mellett az isteni személyek szeretetközösségének

tükörképét is felfedezi az emberi házasságban, sőt mélyértelmű analógiát lát az emberi család és a Szentháromság családi természete között. A nyugati misztériumteológiai gondolkodás azonban csupán a 19. század második felétől kezdve tudott ebben az irányban kibontakozni, mivel a két legnagyobb nyugati tekintély, Szent Ágoston és nyomában Aquinói Szent Tamás elvetette azt a gondolatot, hogy a családtagok kapcsolatai valamiképpen a Szentháromság személyeinek viszonyait tükröznék a teremtményi rendben” (111). Így a 19. század nagy katolikus teológusai, Mathiasz Joseph Scheeben *Die Mysterien des Christentums* (1865), Herbert Doms „A házasság értelméről és céljáról” (1935) és Dietrich von Hildebrand *Die Ehe* (1929) című műveikben dolgozták ki a misztériumteológia rendszerét (114–126). Természetesen az egyházi tanítóhivatal is megnyilatkozott ebben a kérdésben, és Heidl György e megnyilatkozásokat is részletesen ismerteti (126–145).

5. Oponensi tisztemnél fogva azonban, anélkül hogy e doktori disszertáció tudományos érdemeit kisebbíteni akarnám, néhány kisebb problémára vagy hiányosságra szeretném felhívni a figyelmet.

a) A rövid bevezetés második mondata így szól: „Az első részben a férje helyett a halált vállaló Alkéstis történetének drámai, filozófiai és képzőművészeti értelmezései segítségével a halált legyőző hitvesi szeretet gondolatát és a házastársak síron túli összetartozásának reményét vizsgálom” (4). Az idézett mondat első felében található ‘Alkéstis történetének’ szókapcsolat második szava helyett a ‘mitoszának’ szót alkalmaznám, mert a 6. oldal első sorából és első lábjegyzetéből nyilvánvaló, hogy Alkéstis és Admétos történetét egy mitográfus meséli el, mégpedig Apollodóros *Mitológia* című művében (1, 9, 15). Egyébként e mű eredeti címe *Bibliothéké* (Könyvgyűjtemény), amelyet tévesen tulajdonítanak a Kr. e. 2. században élt Apollodóros nevű görög grammatikusnak. Kr. u. 1. században keletkezett mitológiai kézikönyv.

b) Viszont Admétos és Alkéstis mítoszáat Fulgentius mitográfus is elmeséli a Kr. u. 5. sz. végén vagy a 6. sz. elején *Mythologiarum libri tres* (Mitológiai történetek három könyvben) című munkájában. Az első könyv 22 történetet beszél el, a második 16-ot, a harmadik 12-t. Mindegyik egy klasszikus és közismert mítosz summáját adja allegorikus értelmezésben, amelynek egyik jelentős forrása az etimológia, a szószármaztatás, mégpedig többnyire erkölcsfilozófiai céllal. Admétos és Alkéstis mítosza az 1. könyv 22. darabjaként szerepel *Fabula Admeti et Alcestae* (Admetus és Alcesta meséje) címen. Kiadta R. Helm 1898-ban, reprintben Teubner, Stuttgart 1970. A mítosznak ezt a változatát érdemes lett volna ismernie és tárgyalnia a jelöltnek, mert Admetus és Alcesta nevek Fulgentius által adott etimológiája az értekezés témáját árnyalhatta volna. Talán nem lesz haszontalan, ha meghallgatjuk, hogy vandálok elfoglalta Észak-Afrikában alkotó Fulgentius mitográfus hogyan öntötte formába az Admétos-mítoszt:

Admetus és Alcestis (Fabula Admeti et Alcestae). „Nincs nemesebb, mint egy jó szándékú feleség, de semmi sem kegyetlenebb, mint egy agresszív feleség. Mert a bölcs feleség saját életét zálogba adja férje biztonságáért, ugyanúgy ahogyan a gonosz feleség saját életét is kockára teszi, csak hogy férje halálát okozza. Így a jó feleség örök vigasz, a gonosz viszont véget nem érő gyötrelmek. Admetus, Görögország királya feleségül akarta venni Alcestist (*Alcestam*). Ennek apja azonban rendeletben adta, hogy annak adja lányát, aki két ellentétes vadat be tud fogni kocsijába. Admetus könyörgött Apollóhoz és Herculeshez, és ők befogtak a kocsijába egy oroszlánt és egy vadkant, így megkapta Admetus feleségül Alcestist. Amikor Admetus betegségbe esett, és ráébredt, hogy meg fog halni, Apollóhoz esedezett, aki elárulta neki, hogy csak abban az esetben nem fog meghalni, ha egy rokona önként vállalja a halált helyette. Felesége vállalkozott erre. Hercules azonban lement az alvilágba, és elhurcolta a három fejű Cerberust, így megszabadította az asszonyt az alvilágból. Admetust úgy értelmezik mint az értelem allegóriáját, és azért nevezték Admetusnak, mert a férj (a

metus főnév latinul félelmet jelent) elfoghatta. És azért kívánta Alcestist feleségül, mert *alce* az attikai nyelvben segítséget jelent. Az értelem két ellentétes vadat fogatott be a kocsiba, két erőt, az értelmet és a testet. Az értelmet Apollo jelenti, az erőt pedig Hercules (1, 22). Itt az etimológia segítségével Fulgentius erkölcsfilozófiai értelmezést sugall, és Alcestis példájával az odaadó, a férjéért saját életét sem kímélő feleség archetípusának létezését hangsúlyozza.

De Heidel György hasznosíthatta volna értekezésében Hyginus *Fabulae* című mitológiai kézikönyvet is, amelyet először Iacobus Micyllus adott ki 1535-ben. Eredeti címe *Genealogiae* (Családfák) volt, de később az első kiadó által adott *Fabulae* címe vált általánossá. A mű előszavából egyértelmű, hogy Hyginust az érdekli, ki kitől származott. Művében 277 istent, illetve hőoszt tárgyal. Első kiadója Hyginust Augustus császár könyvtárosával, Caius Iulius Hyginusszal azonosítja, legújabb francia kiadója, Jean-Yves Boriaud (Paris, 1997) szerint azonosítása valószínű. Tevékenységéről Suetonius *De grammaticis et rhetoribus* 20. fejezetében emlékezik meg. Külön érdekessége, hogy Admétos és Alkéstis mítoszt három egymás után következő rövid fejezetben ismerteti: 49. *Aesculapius*, 50. *Admetus* és 51. *Alcestis* címen. Hyginus határozottan képviseli azt a nézetet, hogy Apollónnak azért kellett Admétosnál szolgálnia, mert megölte a Kyklopsokat, akik Iuppiter számára a villámokat készítették. Ezt a történetet *Aesculapius* címen így meséli el Hyginus: „Azt mondják, Asklépios, Apollón fia, Minos fiát, Glaucust feltámasztotta vagy Hippolytost; ezért Zeus őt villámával lesújtotta. Apollón, mivel Iuppiternek nem árthatott, azokat, akik a villámokat elkészítették, azaz a Kyklopsokat megölte. Ezen tette miatt adatott Apollón szolgásgba Admetosnak, Thessalia királyának.” Erről Heidl György kissé elnagyolva ezt írja: „A hagyomány nem egységes annak megindoklásában, miért lett Apollón egy embernek – még ha király is – a szolgálja, nyájainak pásztora. Talán Delphyné sárkány meggyilkolása miatt, talán a kyklopsok vagy fiaik megöléséért vezekelt, ám az is lehet, hogy egyszerűen gyöngéd szálak fűzték Pherés hiához, Admétoshoz.” És itt a 2. lábjegyzetben Kerényi *Görög mitológiájának* 94. oldalára utal „a forrás-hivatkozásokkal.” Itt hasznos lett volna, ha Heidl György ismerte volna Timothy Gantz: *Mythes de la Grèce archaïque*, Paris 2004 című könyvét, amely részletesebben tárgyalja Admétos és Alkéstis mítoszt.

c) Ami pedig Euripidés Alkéstis című tragédiáját illeti, úgy érzem, hogy Heidl György kissé leegyszerűsíti a problémát, vagy túlságosan könnyen általánosít, amikor ezt a tételt leírja: „A dráma egyszerűen ’nem működik’, ha a házastársi hűséget pusztán aszimmetrikus kapcsolatnak tekintjük, és nem fogadjuk el Alkéstis megdöbbenőnek tűnő kérését, és Admétos ígéretét, hogy hűséges marad, más feleséget nem vesz magához” (12–13). Admétos igencsak kényelmetlen helyzetbe kerül, amikor megtudja, hogy felesége, Alkéstis vállalja helyette a halált. Efféléket mond Admétos:

„Én, elkerülve sors-kiszabta végemet, / élek – most látom csak – keserves életet. / Miképpen tudjak otthonomba lépni hát? / Kit üdvözöljek? Engem bent ki üdvözöl, / hogy jöttöm víg lehessen? Merre fordulok?” (939–943).

Ahogy ezen gondolkodik, egyre nagyobb zavarba kerül, és az is eszébe jut, mit fognak mások mondani róla: ilyesmiket:

„A halni gyávát nézd, a csúfos életűt, / ki hitvestársát adta cserébe, megfutott / Hádésztől gyáván: és azt véli, férfiú. / Szülőit utálja, bárha kedve néki sem / volt halni.” Bánatomhoz még ily hír kerül. / Mit ér tehát az életem, barátaim, / ha csúf tartalma és csúfságos híre van?” (956–962).

A *The Cambridge History of Classical Literature, Greek Drama* (1989, 74) című kötetében Knox azt fejtegeti, hogy Euripidés lélekbúvár volt, jellemei kevésbé lineárisak és monumentálisak, inkább komplikáltak és változékonyak, széles érzelmi skálán mozognak. Megsértik a szophoklészi klasszikus művészet kánonját. Példának éppen az Alkéstist hozza fel. Admétos sohasem kételkedik felesége áldozatának helyességében, és szidja apját, aki nem

akar helyette meghalni, s azután hirtelen eszébe jut, hogy ő sem különb, és ekkor mondja az imént idézett mondatokat.

Az erkölcsi értékelés ingadozó voltára Ritoók Zsigmond már 1979-ben felhívta a figyelmet „Euripidés *Alkéstisa*: vígjáték vagy tragédia?” című tanulmányában; ezt írja ugyanis: „Pherés ünnepélyes szavakban magasztatja Alkéstist, aki áldozatával lehetővé tette a többiek számára, hogy könnyebben éljenek, vagy hogy egyáltalán éljenek, nemes volt és *sóphrón* (615, a szó 'erényest' és 'józan' egyaránt jelent). De alig több mint száz sort kell csak olvasnunk, s ugyanaz a Pherés ugyanazt az Alkéstist ugyanezért az áldozatért *aphrón*-nak, esztelennek nevezi (728): miért volt olyan ostoba, hogy feláldozta magát. A nézőpont az, ami döntő: ami a másik ember szempontját tekintve erény, az az énközpontú értékrendszer szerint ostobaság” (vö. Ritoók Zsigmond: *Vágy, költészet, megismerés. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2009, 187)..

d) Heidl György a könyvészeti adatok között említi Lactantiust, és megnevezi két művét is, az *Epitome Divinarum Institutionum* és a *Divinae institutiones* című munkákat. Ezek valóban Lactantius művei, és jelentősek is, de témájuknál fogva nem ide illenek. Ide illett volna viszont Lactantiusnak a *De opificio Dei* (Isten művéről) című könyve, amely az ember teremtéséről szól, pontosabban arról, milyenek teremtette Isten az embert. E művében Lactantius részletesen leírja az emberi testet fejtől a talpáig, mégpedig azzal a céllal, hogy kimutassa: Isten célszerűen alkotta az emberi testet és minden tagját. S e művében részletesen bebizonyítja, hogy az ember testének tagjai nemcsak hasznosak, hanem szépek is. Például a szemöldököt így írja le: „Hát a szemöldök rövid szőrszálakkal ékesített homlokzata nem szolgál-e mintegy védősáncul és erődítményül a szem számára, hogy felülről bele ne essen valami, és nem kölcsönöz-e ugyanakkor szépséget neki? A szemöldökök találkozásánál kezdődik az orr, mely miként egy szabályos hegygerinc ugrik előre, a két szemet egyrészt elkülöníti egymástól, másrészt védi is. Lentebb pedig az orcák ékes domborulata halmok módjára emelkedik ki mindkét oldalon, örködve a szemek biztonsága felett: a legfőbb alkotó célja az volt, hogyha valamely erősebb ütés éri az arcot, e kiemelkedő részek fogják fel azt” (10. fejezet; 80. o.). Abban, hogy idővel a keresztények is kezdtek elfogadással, szeretettel fordulni a test felé, Lactantius e művének nagy szerepe van. Ez az első kerek és tökéletes keresztény antropológia.

Természetesen tárgyalja Lactantius e művében az ember nemiségét is; erről a 12. fejezetben ezt írja: „Maga az a tény pedig mennyire csodálatosan igazolja az isteni tervezést, hogy az egyes fajok fenntartására két nemet, hímet és nőtényt alkotott, hogy ezek a gyönyörűség csábításától vezetettve egyesüljenek és utánuk fennmaradó utódot nemzzenek, s a halandóság állapota ki ne olthassa az élők minden nemét. De nagyobb erőt kölcsönzött a férfiaknak, hogy így könnyebben kényszeríthessék a nőt a házasság ígájának elviselésére. Éppen ezért nevezték el férfinak (*vir*), mert nagyobb erő (*vis*) van benne, mint a nőben, de innen származik az erény (*virtus*) neve is. Hasonlóképpen az asszony (*mulier*) elnevezés – ahogy Varro értelemszerűen – a lágyságból származik (*mollities*), egy betű megváltoztatásával és egynek a kihagyásával mintha *mollier* lenne (89. o.).

e) Heidl György a patrisztikus kor és a 19. század keresztény íróinak a házassággal kapcsolatos felfogását vizsgálja. Azonban a keresztények a középkorban is házasodtak, és az ideális keresztény házasság ismérveit ott is kutatták. Ratherius de Verona (890–974), akit Nagy Ottó német király 926-ban Verona püspökévé nevezett ki, kortársai közül kitűnt nagy műveltségével és széles körű olvasottságával. *Praeloquia* (Előbeszéd) című művének második könyvében a férj és feleség kötelességeit tárgyalja. Többek között azt írja:

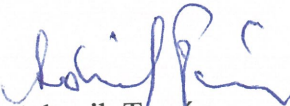
„Feleség vagy férj vagy? Vedd fontolóra, hogy milyen hűséggel tartozol feleségednek, és hogy ennek a hűségnek ki a végrehajtója és a tanúja. Mert hát jó dolog a házasság, tudniillik a születésnek és a halálnak azon állapota javára,

amelyben teremtettünk, és nagy bűn ezt a jó dolgot megsérteni; gondolhatsz a Szentírás tanúságaira, különösen minthogy kezdetben az Úr annyira felbonthatatlanná akarta tenni ennek a szerződésnek a kötelékét, hogy nem egyeseket egyenként, hanem a kettőből egyet akart létrehozni, s hogy miért tette ezt, a következő paranccsal mutatja be és mondja ki: Emiatt a férfi elhagyja apját és anyját, és feleségéhez ragaszkodik, és ketten egy testté lesznek. Ezt mondja: ketten egy testté lesznek. Ha ekkora ereje, sőt mivel ekkora ereje van ennek a kapcsolatnak, gondolják meg, hogy milyen perverz eljárással sértik meg ennek az oly nagy hűségnek és olyannyira felbonthatatlan szeretetnek ezt a kötelékét azzal, hogy megcsalják vagy teljesen elhagyják a feleségeket vagy a férjeket. Milyen súlyos kárt és bűnt vesznek magukra, legfőképpen azért, mert nyilvánvaló parancs szól ez ellen magának az Úrnak evangéliumában és apostolánál. És ha sérült a szeretet, mivel a gyűlölet tönkretette, két testvérünk lelki feltámadásában az emberölés büntette forog fenn, mivel nemcsak a lelket, hanem az egy testet is elkülöníti ez az undorító válás.”

Természetesen, mint már említettem, a fenti kritikai észrevételek nem csökkentik Heidl György akadémiai doktori értekezésének tudományos értékét és új eredményeit, legföljebb árnyalhatják.

6. Heidl György akadémiai doktori értekezés önálló tudományos munka, témája fontos és aktuális. Kutatási módszere illik témájának komplex forrásanyagához: módszere részint filológiai, részint művészet-, teológia- és filozófiatörténet jellegű, különös tekintettel a keresztény perszonalista filozófiára. A helyes és pontos témaválasztás, és a témához illő kutatási módszer meg is hozta gyümölcsét. Az értekezés 17. fejezete, az *Összefoglalás* több mint nyolc oldalon keresztül sorolja az eredményeket; az értekezés *Tézisfüzetében* pedig még világosabban mutatja be a kutatás során elért új eredményeit; például Dietrich von Hildebrand perszonalista házasságfilozófiájáról ezt írja: „Hildebrand már 1923-ban megfogalmazta alaptézisét, mely szerint különbséget kell tenni a házasság értelme és célja, azaz a szeretet és az utódnemzés között, amit 1929-ben megjelent könyvében alaposabban kifejtett. Abból indul ki, hogy a házasság alapvetően lelki jelentőségű intézmény, amelynek elsődleges célja az életadás, elsődleges eleme pedig 'két személy kölcsönös szeretetben való bensőséges egyesülése.' A házasság elsődleges értelme a hitvesi szeretet, amely minden más szeretettől különböző, sajátos emberi jelenség. A hitvesi szeretetre a teljes, tökéletes és kölcsönös önatadás jellemző, amely ezen a módon egyetlen más kapcsolatban sem valósul meg. Férfi és nő különbsége nem pusztán biológiai eltérés, mert a férfi és nő az ember két, egymást kiegészítő alapformája. Az ember lényegileg férfiként és nőként létezik, s ebből következik, hogy úgy létezik két nemben, hogy e nemek egymás számára lettek megalkotva, és kiegészítik egymást” (10). Az értekezés stílusa, mint ez az idézett példa is mutatja, formailag gondos és világos értekező próza. A fentiek értelmében megállapítom, hogy Heidl György „*Csont az én Csontomból*”. *A házasság misztériuma* című akadémiai doktori értekezésének téziseit új tudományos eredményként elfogadom, és e doktori művet nyilvános vitára alkalmasnak tartom.

Budapest, 20019 március 6-án.

Adamik Tamás
az MTA doktora